

KATEGORIZÁCIA JEDINCŮV POCHOVANÝCH V OPEVNENOM SÍDLISKU Z 9.–10. STOROČIA V MUŽLE-ČENKOVE

MILAN HANULIAK, Archeologický ústav SAV, Nitra – IVAN KUZMA, Archeologický ústav SAV, Nitra –
BRANISLAV KOLENA, Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra*

Abstract:

Categorization of individuals buried in the fortified settlement from the 9th to 10th century in Mužla-Čenkove

In the contribution are described three ways of burying, which were found in the fortified settlement from second half of 9th to the end of 10th century in Mužla-Čenkove. Part of the deceased from the highest social stratum was buried on the burial place in 25 graves. Deceased with lower social status were buried in 29 graves. These graves were placed on the periphery of groups of settlement buildings. A small group of deceased was found in eight storage pits for cereals. Analyses of archaeological and anthropological material were used to search for reasons of different ways of inhumation.

V juhovýchodnom cípe západného Slovenska leží obec Mužla (okr. Nové Zámky). Súčasťou jej katastrálneho územia je aj osada Čenkove. V jej extraviláne, priamo na ľavom brehu Dunaja, leží včasnostredoveké sídlisko vymedzené valom. V 90. rokoch minulého storočia bol systematickým archeologickým výskumom prebádaný zhruba tretinový úsek z JZ až SV časti lokality (*Hanuliak a kol. 1993*, 10–11, príloha 1). V rámci spomenutej plochy sa okrem 385 včasnostredovekých objektov z druhej polovice 9.– konca 10. stor. preskúmalo aj 54 súvekých hrobov. Z nich 25 tvorí súčasť regulárneho pohrebiska, 29 hrobov je rozptýlených v sídliskovom areáli. K tejto skupine patria aj jedinci inhumovaní v ôsmich obilných zásobníkoch. Na základe týchto zistení je čenkovské sídlisko na území Slovenska jediné, na ktorom boli jedinci súčasne pochovávaní tromi odlišnými spôsobmi.

Pohrebisko

Podľa koncentrovaného spôsobu umiestnenia niet pochýb, že 25 hrobov z JZ časti sídliskového areálu patrí do stredne

veľkého pohrebiska (obr. 1). Archeologický materiál poskytol indicie o spriaznenosti pochovaných. Preukazujú to aj polohy hrobov umiestnené v dvoch zomknutých skupinách. Podľa intenzity príbuzenských vzťahov sú hroby v skupinách osamotené, zlúčené do dvojíc alebo do krátkych nepravidelných radov.

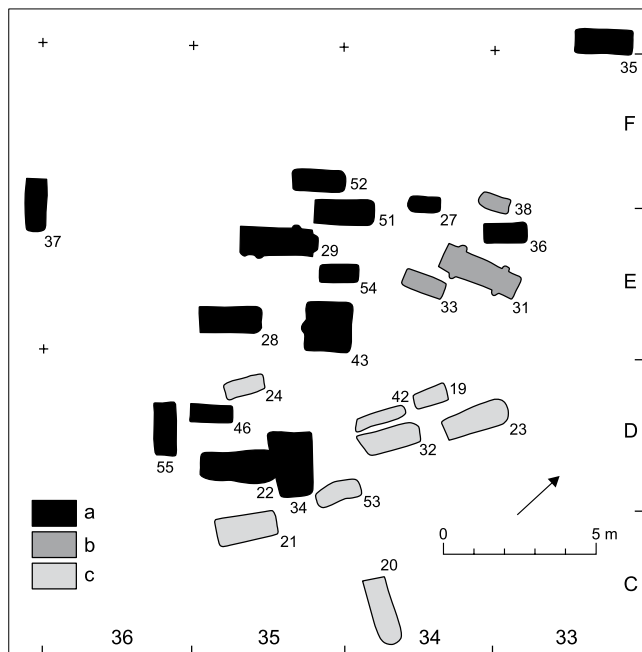
K občinovej nekropole patria aj hroby, ktoré boli od jej jadra vzdialené 2,8–5,7 m. Skutočný dôvod ich odsunutia nepoznáme. V týchto hroboch sa však zaznamenali prejavy preventívnych a posteriórných obranných praktík (obr. 2: 2). S takýmito aktivitami pozostalých bol spájaný znížený sociálny status zomrelých, ktorý sa premietol do neobvyklej orientácie, podpriemerných metrických údajov, nepravidelnosti v tvare jamy a uložení tela, do obmedzeného výskytu pohrebného inventára. Podľa vtedajších zásad boli jedinci s takýmito prejavmi zvyčajne odsúvaní mimo pohrebiskového jadra.

Nadštandardnú sociálnu úroveň príslušníkov komunity zasa načrtávajú štyri hroby s drevenými konštrukciami (obr. 2: 1, 3, 4, 6), dva hroby s honosnými náušnicami a jeden hrob s nadpriemernými rozmermi a priloženým vedierkom

* Štúdiá bola vypracovaná v rámci projektu 2/0034/11 agentúry VEGA.

„Podporujeme výskumné aktivity na Slovensku/Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov EÚ“

Obr. 1. Mužla-Čenkov (Vilmakert). Plán pohrebiska. Legenda: a – prvá fáza pochovávaní; b – druhá fáza pochovávaní (A); c – druhá fáza pochovávaní (B)

(obr. 2: 5). Podľa nádoby tohto druhu by sa k skupine mali pripojiť aj traja detskí jedinci uložení v spoločnom hrobe. V sumare ide o osem hrobov. Z nich šesť hrobových jám má nadpriemerný objem v rozmedzí 1,4–2,8 m³. S prihliadnutím k uvedeným informáciám i predpokladaným príbuzenským väzbám patrí celej komunite najvyššie majetkové a sociálne postavenie v rámci celého sídliskového areálu.

K dotvoreniu takéhoto presvedčenia musela prispieť stabilná ekonomická prosperita príslušných rodinných zväzkov premietnutá do vyššej úrovne životných pomerov. Akiste aj preto tvoria deti medzi pochovanými až 58,1 %. K ich navýšeniu v demografickej skladbe zrejme prispel benevolentnejší prístup pri ich zaraďovaní do rodinných zväzkov po narodení. Následkom toho bola do komunity prijatá väčšinová časť jedincov. Menej zdatní a odolní spomedzi nich však postupne zomierali počas mladšieho a stredného úseku života. Pričinili sa o to najmä nevhodné hygienické návyky a medicínske praktiky, málo účinné pri liečení detských a epidemických chorôb i úrazových poranení (*Smetánka 2003*, 86). Aj preto sa staršieho a nedospelého veku dožili iba dvanásť jedincov. Podľa postrehnutej demografickej skladby sa čenkovská nekropola pripája k lokalitám s vyšším ekonomickým štandardom, ku ktorým na Slovensku patrí aj pohrebisko z Bratislavy-Devína-Za kostolom, Nitra-Lupky, Pobeďima-Hradišťa a Pobeďima-Na laze. V rámci nich podiel detí nadobudol zastúpenie do výšky 40–49 % (*Hanuliak 2006*, 275). Zo sociálneho, majetkového, demografického i chronologického hľadiska však najbližšie analógie k čenkovskému pohrebisku nachádzame na nekropole, ktorú na hradisku z Bine-Hospodársky dvor fary preskúmal Štefan Holčík (*1991*, 87–104). Toto pohrebisko tvorilo 16 hrobov s 18 zomrelými. Detiskí jedinci však tvoria v tejto skupine vcelku reálny diel s hodnotou 28 %.

Sociálno-ekonomickú úroveň rodinných zväzkov z čenkovského náleziska načrtáva aj poloha pohrebiska umiest-

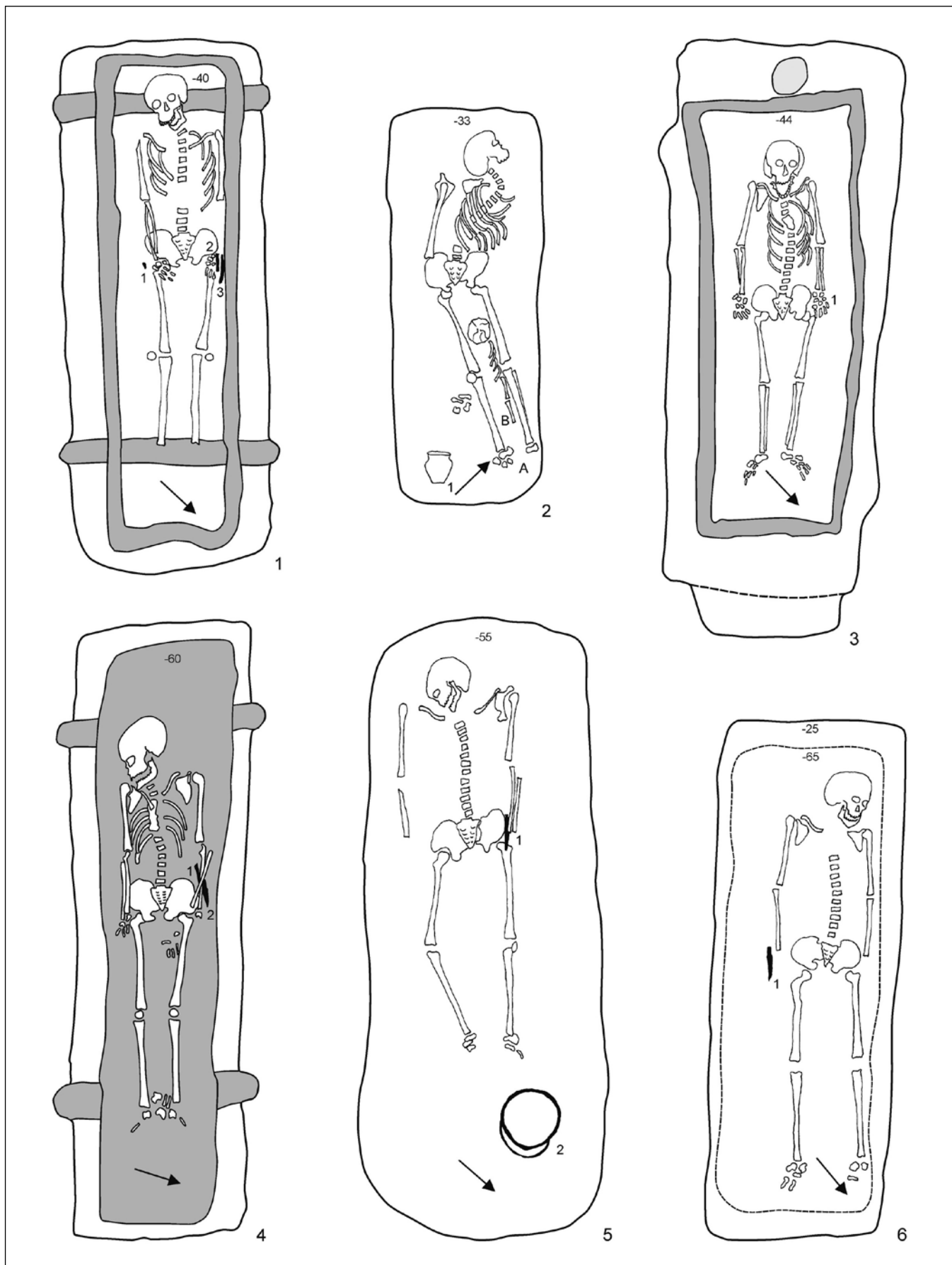
neného v mierne vyvýšenej časti z centrálného úseku sídliskového areálu. Severný okraj nekropoly pritom prilieha k južnému nárožiu stavby so stĺpovou konštrukciou stien, ktorá bola ako jediná z tohto horizontu vybudovaná na úrovni terénu. Z tejto veľkoplšnej halovej budovy sa však odkryl iba JV koncový úsek. Nepoznáme preto skutočnú veľkosť ani spôsob jej využitia. Výnimočnosť opisovaného sakrálneho priestoru s hrobmi zvyrazňuje jeho vyčlenenie zo sídliskového areálu a preto jeho plocha s najbližším okolím nebola zaplňaná súvekými sídliskovými objektmi.

Priestorové vzťahy medzi hrobmi spolu s ich orientáciou poskytujú príležitosť k načrtnutiu hypotetickej predstavy o vnútornej štruktúre pochováajúcej komunity. Areál pohrebiska bol v prvopočiatoch akiste jednotný. V priebehu druhej vývojovej etapy došlo zrejme k príbuzenskej segmentácii komunity. Počas nej sa z niekdajšieho jadra odčlenil ďalší rodinný zväzok. Jeho pohrebiskový priestor z JZ sektora sa postupne zaplňal odlišne orientovanými hrobmi. Počas mladšej etapy pochovávaní boli k SZ skupine pripojené takisto tri hroby s pozmenenou orientáciou. Obe pohrebiskové časti oddeľoval voľný pás prebiehajúci v smere SV–JZ (obr. 1).

Ak k predpokladanej segmentácii komunity v skutočnosti došlo podľa načrtnutého modelu, patrili by zomrelí zo SZ časti k majetkovo i sociálne zvýhodnenému rodinnému zväzku. Podporné svedectvo vychádza nielen z nižšieho podielu jedincov bez pohrebného inventára vyčísleného na 40 %. Dôležitejšia je prítomnosť všetkých exemplárov honosných náušnic, ktoré sporadicky dopĺňajú súčasti odevu a predmety kultového charakteru. K týmto hodnotám je potrebné pripojiť kompletnú kolekciu vnútorných úprav hrobových jám drevnou hmotou a päť zástupcov s nadštandardným objemom.

V JZ časti pohrebiska počet jedincov bez pohrebného inventára narástol na 62,5 %. V pohrebnej výbave dominujú menej hodnotné predmety kultového charakteru a predmety dennej potreby zastúpené výlučne nožmi. Súčasti odevu sú sporadické, šperky a hrobové konštrukcie úplne chýbajú. Nadpriemerný objem sa zistil iba v dvoch prípadoch. Nápadne vysoký je naopak počet detí (68,8 % prípadov). Voči nim sú nedospelí a dospelí oboch pohlaví málopočetní. V tejto časti sa taktiež vyskytlo až deväť hrobov s odlišnými prvkami v tvare a obrysových líniiach hrobových jám, zatiaľ čo v SZ sektore ide iba o tri takéto hroby.

Pri datovaní pohrebiska sa vychádza z pohrebných zvykov, ktoré sú blízke k hodnotám z mladšieho úseku veľkomoravského obdobia (*Hanuliak 2004a*, 30–31). V hrobch nájdené náušnice s obojstranným špirálovým i hrozičkovým záveskom, ako aj ich bubienkové a stĺpkové formy sú opäť zlučiteľné s poslednou tretinou 9.– prvou štvrtinou 10. stor. (*Chropovský 1962*, obr. 17: 17; *Vendtová 1969*, obr. 53: 12, 55: 7, 57: 4–5, 12, 13; *Holčík 1991*, tab. 10–11; *Točík 1992*, tab. 74: 7; *Béreš 1995*, obr. 16: 13; *Rejholcová 1995*, tab. LIV: 1–2; *Ruttkay 1998*, obr. 6: 1–6). Pre datovanie je dôležitý takisto hrot šipa romboidej formy východoeurópskej proveniencie z hrobu 23. Ten s veľkou pravdepodobnosťou pochádza z prvej štvrtiny 10. storočia. Hĺbka a poloha vstrelu tohto hrotu do driekového stavca nedospeléj ženy môže súvisieť s násilným stretom autochtónneho slovan-ského obyvateľstva s príslušníkmi maďarského etnika usa-

Obr. 2. Mužla-Čenkov (Vilmakert). Výber pohrebiskových hrobov. 1 – hrob 28; 2 – hrob 37; 3 – hrob 29; 4 – hrob 31; 5 – hrob 22; 6 – hrob 51

denými od začiatku 10. stor. v susediacom ostrihomskom regióne z dunajského pravobrežia (*Horváth a kol. 1979*, mapa 5). Podľa toho i okrajovej polohy patrí tento hrob do záverečnej etapy používania nekropoly.

Dĺžku pochovávania na nekropole možno aproximatívne priblížiť na základe modifikovaného prepočtu ročnej úmrtnosti dospelých jedincov v historických populáciách (*Nemeskéri 1972*, 43–46; *Drozdová 2005*, 52, 73, 89). Výsledný údaj so stanovenou dĺžkou dvadsiatich rokov posúva počiatky pochovávania zhruba do záveru 9. storočia. Následné obdobie sa dá hypoteticky zlúčiť s dvomi, nanajvýš tromi prekrývajúcimi sa generačnými cyklami. V nadväznosti na tento poznatok a početnosť preskúmaných hrobov je isté, že na pohrebisku pochovávala iba nepočítaná skupina ľudí, ktorí žili na opevnenom sídlisku. Po rozdelení jedincov do skupín podľa pohlavia a veku sa ukáže, že ich zloženie nemá reálnu podobu. V rámci súboru tvoria detskí jedinci 58,1 %, nedospelí 12,9 %, zatiaľ čo dospelí muži 19,3 % a dospelé ženy iba 9,6 %. Aj preto sa vynárajú pochybnosti o tom, či takáto skupina mohla existovať aj v reálnom živote a zabezpečovať popri tom aj svoje ekonomické a reprodukčné potreby. Oveľa pravdepodobnejšie vyznieva presvedčenie o tom, že na predmetnej nekropole neboli pochovaní všetci zomrelí, ktorí pôvodne patrili do tejto komunity.

Hroby v sídliskovom areáli

Podľa 29 hrobov rozptýlených na sídliskovej ploche sa táto lokalita pripája k iným 34 náleziskám tejto kategórie evidovaných na území Slovenska (*Hanuliak 2004b*, 301–305). Aj napriek tomu, že nejde o zanedbateľnú výnimočnosť, dosiaľ pretrvávajú nízka objasnenosť príčin pertraktovanej formy inhumácie. K jej odstráneniu môže prispieť aj čenkovská lokalita osídlená jednotnou komunitou, ktorá napriek tomu pochováva zomrelých podľa rozdielnych zásad na dvoch odlišných pohrebiskových typoch.

Z tohto pohľadu je dôležité, že na pohrebisku je uprednostňovaný priestorovo uzavretý systém kontinuálneho pochovávania, zatiaľ čo v sídliskových hroboch upúta ich rozptýlenosť v priestore, ktorá evokuje presvedčenie o diskontuitných prvkoch rôzneho druhu. K nim patria aj rozkolísané hodnoty orientácie hrobových jám a značné vzdialenosti medzi nimi (*Hanuliak 2010*, 181). Ich rozsah s obvyklým rozpätím 7–25 m pripomína snahu o narušenie sociálnej integrity zomrelých. Za istú výnimku by sa dali označiť dve trojice a jedna dvojica hrobov, pri ktorých sa vzájomná vzdialenosť skrátila zhruba na 3–0,5 m. Ide však iba o detských jedincov, ktorí bez dospeléj osoby nereprezentujú zárodok regulárneho pohrebiska. Do zaznamenatej blízkosti boli uložené z pietnej úcty. K zaujímavým momentom takisto patrí, že sa sídliskové hroby nepribližujú k okrajovej zóne nekropoly na kratšiu vzdialenosť ako 7,5 m. Podobne ako sídliskové objekty aj tieto hroby rešpektujú pietnu nenarušiteľnosť pohrebiskového priestoru.

Vo zvyšných úsekoch preskúmaného areálu sa sídliskové objekty zdajú byť iba nesyntetizovane rozmiestnené. Náznaková priestorová pravidelnosť sa objaví až po rozdelení sídliskových objektov do príslušných horizontov osídlenia lokality. Až v tejto etape analytického procesu

vynikne nielen päť až šesť priestorových zhlukov objektov, ale aj istý prejav účelového pragmatizmu. Jeho pričinením sa sídliskové hroby umiestňovali za obvodové línie skupín sídliskových objektov. Táto skutočnosť zaiste súvisí s vnútornou podstatou zásad, ktorými sa riadili vtedajší príslušníci rodinných zväzkov sídliači v týchto mikroareáloch. V súlade s nimi boli zomrelí so zníženým sociálnym statusom umiestňovaní za hraničnú líniu ich každodenného životného priestoru.

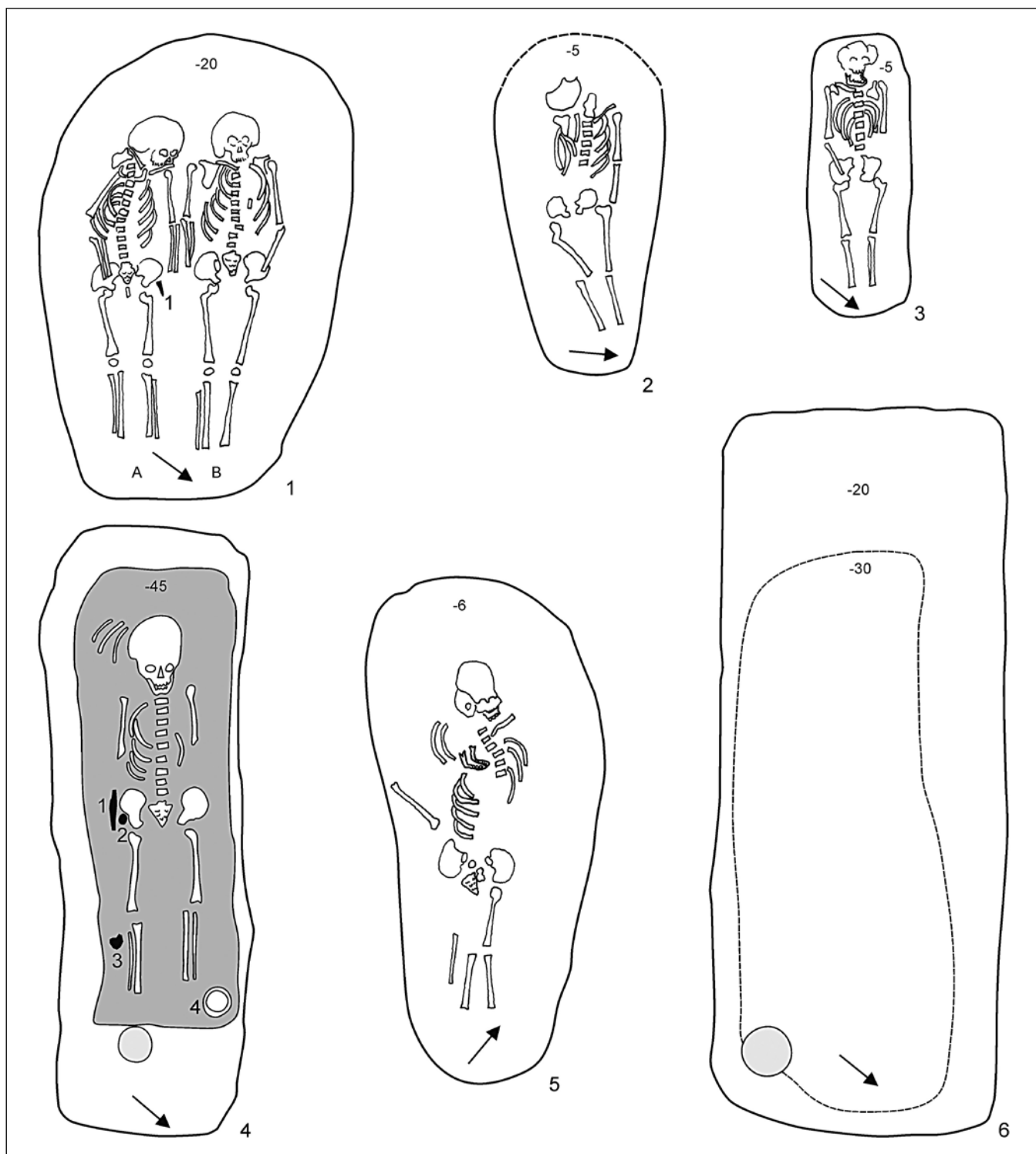
V čenkovskom súbore sa v očakávanom rozsahu nepreukázala nadmerná rozkolísanosť orientácie sídliskových hrobov (*Hanuliak 2004b*, 325). Vysoký počet hrobov (62 % prípadov) mal pozdĺžne osi nasmerované súhlasne s hrobmi z občinového pohrebiska. Tri iné hroby s azimutom Z–V nepresahujú prípustnú mieru akceptovanej tolerancie. Iba vo zvyšných ôsmich hroboch (27,6 % prípadov) bola orientácia výrazne odklonená. Ide o línie, ktoré mali obmedziť úspešné ukončenie posmrtnej cesty týchto zomrelých v záhrobie určenom pre bezúhonných príslušníkov komunity.

Medzi elementmi pohrebného rítu sa neobjavili nadpočetné prejavy rôznych foriem nedôsledností spájaných so zníženým sociálnym statusom. K výnimkám patria najmä podpriemerné rozmery hrobových jám a nižší počet hrobov s hodnotnejším pohrebným inventárom. Evidované predmety tvoria síce širšiu, no sporadickejšie zastúpenú typovú škálu s nižšou ekonomickou hodnotou. Zriedkavá je aj vnútorná úprava jám drevnou hmotou (obr. 3: 4, 6), pričom ide o aplikáciu jednoduchých a konštrukčne menej náročných typov. Jeden z týchto hrobov patrí k reprezentantom symbolickej inhumácie bez akýchkoľvek skeletových nálezov (obr. 3: 6).

Signifikantné rozdiely medzi porovnávanými skupinami pohrebiskových a sídliskových hrobov sa objavujú v demografickej skladbe pochovaných. Zastúpenie nedospelých a dospelých rozdielneho pohlavia nemá takú podobu, podľa ktorej by išlo o členov párových rodín pochovaných z neznámych príčin v rôznych miestach sídliska. V porovnaní s tým je neprehľadnuteľná nadpriemerná početnosť detských jedincov, ktorej hodnota v sídliskových hroboch vystúpila na 70 % (obr. 3: 1–5). O jej všeobecný nárast sa vo zvýšenej miere pričínili deti stredného veku, ktoré tvoria v tejto kolekcii až 76,2 % prípadov, zatiaľ čo do hrobov z pohrebiska bolo uložených iba 42,8 % jedincov s uvedeným vekom dožitia.

Z predchádzajúcich informácií o sídliskových hroboch vzišla predstava zložená z prvkov rozdielnych hodnôt. Výsledné charakteristiky vo viac či menej zreteľnej podobe preukazujú znížený sociálny status zomrelých. V hroboch 11, 44, 48 sa naproti tomu vyskytujú znaky signalizujúce nadpriemerný status. Patrí k nim ostroha s upevňovacím remienkom, vnútorná úprava hrobových jám drevom a ich povrchové označenie stĺpovými náhrobníkmi (obr. 3: 4, 6). V týchto prípadoch chýbajú indicie o cielenom znížení postavenia týchto zomrelých. Hodnotová stránka spomenutých prvkov dosahuje takú úroveň, na základe ktorej mali byť tieto hroby súčasťou občinového pohrebiska.

Podľa spomenutej výnimky, i prevažujúcej rôznorodosti indikátorov vo zvyšných prípadoch, museli zrejme o dôvodoch umiestnenia hrobov v sídliskovom areáli rozhodnúť

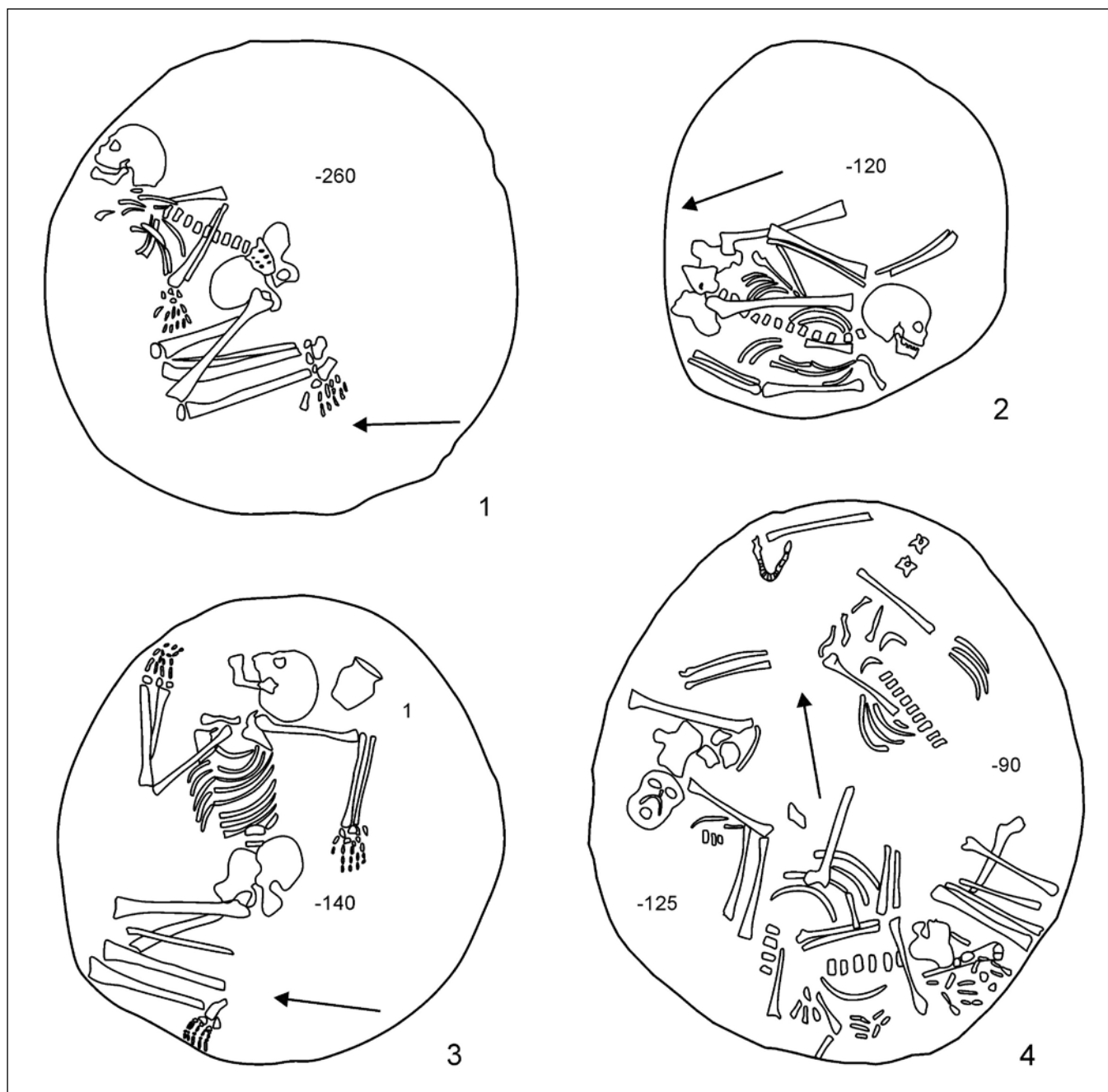

Obr. 3. Mužla-Čenkov (Vilmakert). 1 – hrob 17; 2 – hrob 50; 3 – hrob 30; 4 – hrob 44; 5 – hrob 40; 6 – hrob 48

iné príčiny. K nim mohli patriť aj prečiny voči právnomu obsahu zvykových noriem. Archeologický pramenný materiál nie je schopný priblížiť jeho druh, ani rozsah prekročenia únosnej miery. Postrehnuteľné sú iba následnou reakciou dotvorené opatrenia pozostalých. Tieto zložky sa pričínili o prerušenie ich väzieb so zosnulým. To sa premietlo do vylúčenia možnosti umiestniť jeho hrob na občinovej nekropole (Hanuliak 2010, 187).

Zatiaľ čo sú v prípade nedospelých a dospelých jedincov aj hmlisto naznačené okolnosti možných prečinov vcelku

akceptovateľné, v prípade detí to tak nie je. Najmä s ich najpočetnejšie zastúpenou zložkou s vekom jedného až šiestich rokov sa sotva dajú zlúčiť natoľko zásadné prečiny, ktoré by si vyžiadali vykonanie proskribčných opatrení. Vzhľadom k dožitému veku treba za pravdepodobnejší označiť skôr neobvyklý spôsob úmrtia spájaný v stredovekom období s nečistou smrťou. K takto vnímanému skonu sa okrem utopenia, objavenie sa podozrivej choroby atď. (van Dülmen 1999, 83–106). S takto dotvorenou interpretáciou korešpon-

Obr. 4. Mužla-Čenkov (Vilmakert). 1 – objekt 71; 2 – objekt 489; 3 – objekt 336; 4 – objekt 726

duje aj frekvencia výskytu pohrebných príloh (Hanuliak 2006, 376–377).

V stručnosti definovaná škála príčin mala pre členov súvekých komúní natoľko zásadný obsah, pre ktorý nemohli byť označení zomrelí pochovaní na občinovej nekropole. Jej posvätný priestor bol predurčený iba pre tých, ktorí zomreli v súlade s platnými ustanoveniami (Ariés 2000, 65; Jágerová 2001, 25; Kličová 2002, 13). Netreba azda uvádzať, že už samotné umiestnenie hrobu mimo občinovej nekropoly sa automaticky prenáša do straty posmrtnéj existencie takého zomrelého v pôvodnom príbuzenskom kolektíve.

Aj napriek menej kvalitným datovacím prostriedkom sa podarilo preukázať pochovávanie jedincov v sídliskovom areáli počas všetkých troch horizontov osídlenia lokality. S prvým horizontom (cca druhá polovica 9. stor.) by sa

s prípustnou dávkou tolerancie dalo zlúčiť 15 hrobov. Z nich si zvýšenú pozornosť zasluhuje hrob č. 11, ktorý podľa ostrohy typu IVb (Ruttikay 1982, 177, tab. II; Hanuliak a kol. 1993, tab 153: 6) patrí k najstarším hrobom na tejto lokalite. S veľkou pravdepodobnosťou ide o reprezentanta zo začiatku druhej polovice 9. stor., počas ktorej na území Slovenska doznieva zvyk späť s vystrojovaním zomrelých militáriami (Hanuliak 2004a, 205–206).

K deviatim hrobom z druhého horizontu osídlenia (cca prvá polovica 10. stor.) patrí aj hrob č. 39 s liatym bronzovým gombíkom východoeurópskej proveniencie. Podľa svedectva predmetov pohrebného inventára sa nedá do 3. horizontu zaradiť žiadny hrob. Elementy pohrebného rítu a priestorové vzťahy hrobov však zaraďujú päť zástupcov do tohto horizontu osídlenia (cca druhá polovica 10. stor.).

Ak by predostretá chronologická špecifikácia sídliskových hrobov v maximálnej miere korešpondovala s niekdajšou realitou, dochádzalo by k postupnému poklesu intenzity predmetnej formy inhumácie.

Ludskí jedinci v sídliskových objektoch

V ôsmich spomedzi 196 obilných zásobníc preskúmaných na čenkovskom sídlisku sa našli skelety ľudských jedincov. Podľa toho patrí táto lokalita k ďalším 13 súvekým náleziskám zo Slovenska, na ktorých boli takisto odkryté zástupcovia s označeným spôsobom inhumácie (*Hanuliak 2004b*, 301–305).

Pre túto kolekciu sú príznačné hlbšie obilné zásobnice. Výnimočne orientované telá zomrelých ležia v polohách so zvýraznenou prevahou pokrčených častí (obr. 4: 1–3). Zámerne priložený pohrebný inventár chýba. Okrem pohrebných praktík opísaného druhu chýbajú medzi nimi hmotne postrehnuteľné informácie, ktoré by načrtli príčinné súvislosti tejto výnimočnej formy inhumácie. Výsledky analýz iba ukázali, že k uloženiu zomrelých boli využité bežné typy obilníc po strate skladovacej funkcie. Podľa 5–40 cm hrubej vrstvy zeminy pod telami došlo k inhumácii jedincov zakrátko po vybratí uskladnených cereálií. Iba v objekte 489 bol jedinec uložený priamo na pôvodné dno objektu, v objekte 297 do intencionálne vykopanej priehlbne obdĺžnikového tvaru.

Dôležitejšie je, že pestrá škála štandardne používaných pohrebných zvykov je pri zomrelých zo sídliskových objektov značne zredukovaná. Obmedzuje sa na prejavy so zvýrazneným obranným obsahom. S dostatočnou presvedčivosťou na to poukazujú neprirodené pozície tiel, hláv a končatín, ktoré boli do príslušných polôh zámerne presunuté pozostalými (obr. 4: 1–3). Následkom toho v zistenej škále jasne dominujú výrazne až extrémne varianty preventívnych protivampirických praktík (*Hanuliak 1998*, 102–104). Z týchto dôvodov museli byť s takýmito jedincami spájané negatívne skutočnosti, ktoré ohrozovali dôležité zložky života miestnej komunity (*Hanuliak 2006*, 380–381).

Predpokladanú negatívnu rizikovosť tohto druhu potvrdzuje už samotné rozhodnutie uložiť zomrelých do znefunkčnených sídliskových jám so zjavne chýbajúcim kultovým kontextom. Ich reprezentanti sa sotva mohli priblížiť k významu regulárnych hrobových jám, ktoré boli v súvekom období vnímané ako posmrtný príbytok zomrelých (*Pollex 2000*, 407). Výnimočné pozície zomrelých, sprevádzané rôznymi azimutmi odklonenej orientácie, doplnené absenciou štandardných zložiek pohrebného inventára sa nevyskytli náhodne, ale z naliehavej potreby uzamknúť podozrivých jedincov v jamovitých priehlbniach a náležite skomplikovať zavŕšenie ich posmrtnej cesty v záhrobí (*Hanuliak 1998*, 102–104).

Hlavnú príčinu rizikovej výnimočnosti jedincov z tejto skupiny nepoznáme, pretože sa jej podstata nepremietla čitateľným spôsobom do archeologických prameňov. Očakávanú informáciu neposkytuje ani skeletový materiál, pretože sa v ňom nezistili somatické anomálie takej intenzity, pre ktoré by bol príslušný jedinec zaradený do menej hodnotnej či podradnej skupiny. Do úvahy neprichádza

ani teoreticky prípustné závažnejšie porušenie niektorých noriem zvykového práva, pretože takto poznačení jedinci mohli byť uložení do hrobov rozptýlených v sídliskovom areáli.

Hľadanú príčinu primárne nenaznačuje ani demografická skladba jedincov z obilných zásobníc. Predmetná skupina sa skladá z jediného dospelého muža, troch dospelých a dvoch nedospelých jedincov ženského pohlavia. U zvyšných dvoch nedospelých a dvoch detí staršieho veku sa pohlavie nedalo určiť z nedostatočne vyvinutých, resp. druhotne poškodených určujúcich znakov. Na druhej strane je isté, že medzi reprezentantmi z tohto súboru dominujú fyzicky slabší jedinci s prevažujúcim ženským pohlavím. Celá táto skupina bola umiestnená do vnútra obilných zásobníc počas 2. horizontu osídlenia lokality. S veľkou pravdepodobnosťou ide o prvú štvrtinu 10. stor., s ktorou sa hypoteticky spája kontakt autochtónnej slovanskej komunity s príslušníkmi vojenských oddielov maďarského etnika z pravobrežného ostrihomského regiónu.

Počas tejto interakcie, ktorá zrejme nemala iba pokojný priebeh, zomrela aj nedospelá žena následkom poranenia spôsobeného vstreleným šípom. Jej hrob 23 bol akiste ako posledný umiestnený na okraji JZ skupiny hrobov občinového pohrebiska. Pri predmetnej vojenskej akcii mohli byť v rôznej miere postihnutí aj ďalší odbojní a nepoddajní príslušníci miestnej komunity s vyšším sociálnym postavením. Ak utŕžili poranenia mäkkých častí tela bez okamžitej smrti, mohli sa počas ich liečenia málo účinnými medicínskymi praktikami prejavovať rôzne komplikácie podozrivého obsahu, ktoré sa preniesli aj do ich neskoršieho nečistého úmrtia. Ich telá mohli byť takisto perimortálne či postmortálne zhanobené takým spôsobom, že nemohli byť uložené do hrobov rozptýlených v sídliskovom areáli.

Neprekvapí, že ich inhumácia v rámci občinového pohrebiska je vonkoncom neprijateľná, hoci títo zomrelí s veľkou pravdepodobnosťou predstavovali organickú súčasť rodinných zväzkov pochovávajúcich na existujúcej nekropole. Na takúto možnosť poukazuje výsledná demografická skladba tejto komunity, ktorá nie je z biologicko-sociálneho hľadiska vyvážená. Po jej rozšírení o jedincov zo sídliskových objektov sa dotvorí vcelku štandardné zloženie obvyklé na súvekých občinových nekropolách. Pôvodná nadpočetnosť detských jedincov sa pritom z 58,1 % prípadov zníži na prijateľnejšiu mieru so 48,8 %. Početnosť nedospelých síce neočakávane narastie na 19,5 %, ale niekdajší nepomer medzi dospelými mužmi a ženami sa zmení na reálnu hodnotu 17 % a 14,7 %.

Podľa stratigrafickej situácie boli aj do objektu 726 uložení dvaja jedinci ženského pohlavia už počas 2. horizontu (obr. 4: 4). Jednorazová zásypová výplň bola však neskorším zámerným výkopom zásadne porušená, aby sa rozhádzali telesné zvyšky zomrelých. Pri opätovnom zasýpaní obilnej zásobnice sa do hlinenej výplne presunul črepový materiál príznačný pre 3. horizont čenkovského sídliska. Uvedený prípad nepriamo potvrdzuje kontinuálnu nadväznosť osídlenia lokality príslušníkmi identickej komunity. Ak by to tak nebolo, miestni obyvatelia by si sotva pamätali pôvodné miesto obilnej zásobnice, ako aj to, že na elimináciu inhumovaných jedincov využili nedostatočne účinné zabezpečovacie mechanizmy.

Záver

Predchádzajúce informácie poskytujú vcelku akceptovateľné osvetlenie príčin, pre ktoré boli v rámci opevneného sídliska použité tri odlišné spôsoby inhumácie zomrelých. Prijateľnosť archeologickej interpretácie by s určitosťou zvýšili iné zdroje prameňov. V súčasnom období k nim, žiaľ, nepatrí antropologický materiál. Jeho analýza neposkytla také výsledky, ktoré by s vyššou presvedčivosťou potvrdili alebo spochybnili primárne uzávery.

Na ilustráciu sa dajú uviesť kraniometrické indexy. Ich priemerné údaje u dospelých mužov i žien z pohrebiskových hrobov sú síce vo väčšine porovnávaných zložiek vyššie ako u jedincov zo sídliskových hrobov a objektov. Napriek tomu nemožno prehliadnuť, že parametre získané u zomrelých zo sídliskových objektov stoja bližšie k pohrebiskovým hrobom ako k hodnotám spájaných so sídliskovými hrobmi. Z analýz rekonštruovanej výšky tela zasa vyplynú zaujímavé poznatky o nadpriemerných postavách dospelých mužov z pohrebiskových hrobov. Dospelé ženy z tohto súboru sú však podľa príslušných hodnôt postavou bližšie k societe zo sídliskových hrobov. Z vyhodnotenia epigenetických znakov, zastúpených 13 kostnými varietami, vzišlo vcelku proporcionálne zastúpenie ich výskytu vo všetkých troch súboroch. Takmer identicky rozptýl poskytol aj výskum zameraný na mapovanie patologických prejavov stresovej záťaže. Spomedzi nich významnejšie doklady o prejavoch nedostatočnej výživy či pôsobnosti endoparazitov sa nesústreďujú ani v jednej z porovnávaných kolekcii. Na margo zostručnených informácií antropologického materiálu treba však uviesť, že ich výslednú kvalitu do značnej miery ovplyvnila nielen vysoká fragmentárnosť jeho zachovania. Vo vyhodnocovanej kolekcii totiž zjavne chýbajú informácie o 15 jedincoch zo 14 sídliskových hrobov a 6 jedincoch zo 6 sídliskových objektov. Ich telesné zvyšky boli v rokoch 1980–1987 odkryté v SV úseku opevneného areálu (Vondráková 1993, 159–164). Je možné, že sa po zlúčení tohto dávnejšie spracovaného súboru so súčasne vyhodnocovanou kolekciiu poopraví celkový obraz o populácii, ktorá pôvodne žila v rámci tejto významnej lokality.

Literatúra

- ARIÉS 2000:** Philippe Ariés, *Dějiny smrti*. I. Praha 2000.
- BĚREŠ 1995:** Július Béreš, Slovanské pohrebisko v Dolnom Petre IV (teraz Svätý Peter). *Slovenská archeológia*, roč. 43 (Nitra 1995), s. 111–158.
- DROZDOVÁ 2005:** Eva Drozdová, *Břeclav-Pohansko: slovanští obyvatelé velkomoravského hradiska Pohansko u Břeclavi (demografická a antropometrická studie)*. Brno 2005.
- van DÜLMEN 1999:** Richard van Dülmen, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)*. Praha 1999.
- HANULIAK 1998:** Milan Hanuliak, Vampirizmus na pohrebiskách z prelomu včasného a vrcholného stredoveku. *Hieron*, roč. 3 (Bratislava 1998), s. 102–105.
- HANULIAK 2004a:** Milan Hanuliak, *Velkomoravské pohrebiská: pochovávanie v 9.–10. storočí na území Slovenska*. Nitra 2004.
- HANULIAK 2004b:** Milan Hanuliak, Hroby vo veľkomoravských sídliskových areáloch z územia Slovenska. *Slovenská archeológia*, roč. 52 (Nitra 2004), s. 301–346.
- HANULIAK 2006:** Milan Hanuliak, Výnimočné formy inhumácie v stredoveku a novoveku. *Archaeologia historica*, roč. 31 (Brno 2006), s. 371–385.
- HANULIAK 2010:** Milan Hanuliak, Hroby ľudských jedincov v sídliskovom prostredí z 9.–10. storočia na území Slovenska. In: Radomír Tichý (ed.), *Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlišťích. Živá archeologie – (Re)konstrukce a experiment v archeologii*, Supplementum 3. Hradec Králové 2010, s. 153–158.
- HANULIAK A KOL. 1993:** Milan Hanuliak – Ivan Kuzma – Peter Šalkovský, *Mužla-Čenkov I.: osídlenie z 9.–12. storočia*. Nitra 1993.
- HOLČÍK 1991:** Štefan Holčík, Veľkomoravské pohrebisko v Bini. *Zborník Slovenského národného múzea – Archeológia*. 1., roč. 85/1990 (Martin 1991), s. 85–104.
- HORVÁTH A KOL. 1979:** István Horváth – Márta Kelemen – István Torma, *Komárom megye régészeti topográfiája* (edice Magyarország régészeti topográfiája, sv. 5). Budapest 1979.
- CHROPOVSKÝ 1962:** Bohuslav Chropovský, Slovanské pohrebisko v Nitre na Lupke. *Slovenská archeológia*, roč. 10 (Nitra 1962), s. 175–240.
- JÁGEROVÁ 2001:** Margita Jágerová, Slovenský pohreb. In: Ján Botík (ed.), *Obyčejové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku s osobitným zreteľom na etnickú a konfesijnú mnohotvárnosť*. Bratislava 2001, s. 13–31.
- KLIČOVÁ 2002:** Jana Kličová, Archeologická interpretácia dokladov stavebnej obety s využitím poznatkov príbuzných vedných disciplín. *Studia mediaevalia et antiqua*, roč. 6 (Bratislava 2002), s. 6–21.
- NEMESKÉRI 1972:** János Nemeskéri, Die archäologische Voraussetzungen paläodemographischen Forschungen. *Prähistorische Zeitschrift*, roč. 47 (Berlín 1972), s. 5–46.
- POLLEX 2000:** Axel Pollex, Betrachtungen zu jungslawischen Mehrfachbestattungen. *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift*, roč. 41 (Berlín 2000), s. 407–222.
- REJHOLCOVÁ 1995:** Mária Rejholcová, *Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie)*, Katalóg. Nitra 1995.
- RUTTKAY 1982:** Alexander Ruttkey, The Organisation of Troops, Warfare and Arms in the Period of the Great Moravian State. *Slovenská archeológia*, roč. 30 (Nitra 1982), s. 165–193.
- RUTTKAY 1998:** Alexander T. Ruttkey, Zur frühmittelalterlichen Hof-, Curtis- und Curia regalis Frage in der Slowakei. In: Joachim Henning – Alexander T. Ruttkey (eds.), *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa*. Bonn 1998, s. 405–418.
- SMETÁNKA 2003:** Zdeněk Smetánka, *Archeologické etudy. Osmnáct kapitol o poznávání středověku*. Praha 2003.
- TOČÍK 1992:** Anton Točík, Materiály k dejinám južného Slovenska v 7.–14. storočí. *Študijné zvesti*, roč. 28 (Nitra 1992), s. 5–248.

VENDTOVÁ 1969: Viera Vendtová, Slovenské osídlenie Povedima a okolia. *Slovenská archeológia*, roč. 17 (Nitra 1969), s. 119–224.

VONDRÁKOVÁ 1993: Mária Vondráková. Antropologický rozbor včasnostredovekých kostier. In: Milan Hanuliak – Ivan Kuzma – Peter Šalkovský, *Mužla-Čenkov I: Osídlenie z 9.–12. storočia*. Nitra 1993, s. 159–164.

Zusammenfassung

Milan Hanuliak – Ivan Kuzma – Branislav Kolena **Kategorisierung von Individuen begraben in befestigter Siedlung aus dem 9. bis 10. Jahrhundert in Mužla-Čenkov**

In befestigter Siedlung aus der zweiten Hälfte des 9. bis zu Ende des 10. Jh. wurden 54 Gräber von zwei unterschiedlichen Kategorien entdeckt. Körper der Verstorbenen wurden auch in acht Vorratsgruben entdeckt. Resultate der archäologisch-anthropologischen Analysen wurden benutzt bei der Suche nach Ursachen von verschiedenen Weisen der Inhumation. Aus den Erkenntnissen ging hervor, dass auf dieser Grabstätte Mitglieder der höchsten Sozialschicht bestatteten, die in der befestigten Siedlung lebten. Im Laufe der Zeit teilte sich die Familie in zwei Gruppen (Abb. 1, 2). Diese unterschieden sich im Vermögen und im Niveau der Sozialstellung. Die Grabstätte wurde ungefähr 20 Jahre, um die 9.–10. Jahrhundertwende, benutzt. Beendung der Bestattungen hängt mit einer Militäraktion vom ersten Vier-

tel des 10. Jh. zusammen. Ihr Ziel war es die Mitglieder der führenden Schicht zu beseitigen, die die ökonomischen und militärischen Aktivitäten in der befestigten Siedlung leiteten. Zusammensetzung der Verstorbenen hat keine natürliche Struktur. Demnach wurden nicht alle Mitglieder dieser Gruppe auf dem Gräberfeld bestattet. Verstorbenen aus anderen 29 Gräbern gehören zu Individuen mit niedrigeren Sozialstatus (Abb. 3). Ihre Gräber hatten keine einheitliche Orientierung und lagen in verschiedenen Abständen von sich entfernt. Größen der Grabgruben waren unterdurchschnittlich, die innere Ausstattung der Grabgrube mit Holz war selten. Das Begräbnisinventar war vom niedrigen Wert. Unter den Bestatteten dominierten Kinder. Ihr Tod wurde wahrscheinlich durch außergewöhnliche Umstände begleitet. Aus diesen Gründen konnte man solche Gräber nicht am Gräberfeld platzieren. Bei den erwachsenen Individuen konnte diese Tatsache von Verstoß gegen die rechtliche Normen beeinflusst. Beerdigung von Verstorbenen in den Siedlungsgräbern hatte fallende Intensität während des 9.–10. Jh. Für Verstorbene in acht Vorratsgruben sind typisch die Lagen mit Abwehrcharakter (Abb. 4). Es überwiegen unter ihnen Körper in Hockerlagen und mit gebogenen Gliedmaßen. Das Begräbnisinventar fehlt. An den Skeletten wurden keine Verletzungen oder andere Belege gefunden, die das Begräbnis dieser Verstorbenen in Gräberfeld- und Siedlungsgräber nicht erlauben würden. Es ist wichtig, dass die Individuen während des ersten Viertels des 10. Jh. in die Vorratsgruben beigesetzt wurden. In dieser Zeit wurde die Siedlung von feindlichen Militärtruppen angegriffen. Die Zusammensetzung von Verstorbenen deutet darauf hin, dass diese Individuen ursprünglich zur höchsten Sozialschicht gehören konnten, die auf dem Gräberfeld beisetzte.

Übersetzt von Ludmila Hanuliaková

